

EEN SPRONG IN DE FISCALE METHODOLOGIE

Een sprong in de fiscale methodologie

Over het schrijven van papers en scripties

Mr. L.J.A. Pieterse

Sdu Uitgevers
Den Haag

Omslagillustratie:

Georges Vantongerloo, *Van der Weyden, Piëta, studie* (gv 23b-6), ca. 1920, potlood, Oost-Indische inkt en gouache op papier, fotoreproductie, 21 x 31 cm. Collectie Chantal en Jakob Bill, Adligewil.

Over deze 'studie' schrijven Hans Janssen en Michael White, *Het verhaal van De Stijl. Van Mondriaan tot Van Doesburg*, Ludion / Gemeentemuseum Den Haag, Den Haag 2011, p. 80: 'Uitgaande van een algemeen uiterst 'spiritueel' geacht schilderij van Rogier van der Weyden creëert hij een abstracte compositie, zoals een wiskundige formule een uitkomst produceert.'

ISBN: 978-90-12-38800-9

© 2011, Sdu Uitgevers

Postbus 20025, 2500 EA Den Haag, tel. (070) 378 99 11.

Nadere informatie over de uitgaven van Sdu Uitgevers vindt u op www.rechtinfiscaal.nl.

Alle rechten voorbehouden. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Sdu Uitgevers bv.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische veelevoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) dient men zich te wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl). Voor het overnemen van een gedeelte van deze uitgave ten behoeve van commerciële doeleinden dient men zich te wenden tot de uitgever.

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, kan voor de afwezigheid van eventuele (druk)fouten en onvolledigheden niet worden ingestaan en aanvaarden de auteur(s), redacteur(en) en uitgever deswege geen aansprakelijkheid voor de gevolgen van eventueel voorkomende fouten en onvolledigheden. Vanwege de aard van de uitgave, gaat Sdu uit van een zakelijke overeenkomst; deze overeenkomst valt onder het algemene verbintenissenrecht.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the publisher's prior consent.

While every effort has been made to ensure the reliability of the information presented in this publication, Sdu Uitgevers neither guarantees the accuracy of the data contained herein nor accepts responsibility for errors or omissions or their consequences.

‘Sommige mensen schenken meer aandacht aan een strenge werkmethode dan [aan] een succesvol resultaat. Toch zal de oneer van de mislukking altijd zwaarder wegen dan de waardering voor de toewijding. (...) Een goede afloop geeft glans aan het geheel, hoe ondoelmatig de gebruikte middelen ook leken. Als een goede afloop niet volgens de regels van de kunst valt te bereiken, is het soms de kunst juist tegen deze regels in te gaan.’

Baltasar Gracián¹

‘Wie ooit woorden op papier heeft gezet gaat altijd door met schrijven, ook als hij niet schrijft. De kalligrafie gaat voort, als een mierenleger dat niet te stuiten is. Achter de gesloten oogleden komen de woorden samen, ze roepen elkaar aan, ze verbinden zich.’

Alberto Manguel²

- 1 Baltasar Gracián, *Handorakel en kunst van de voorzichtigheid*, Athenaeum – Polak & Van Genneep, Amsterdam 2011, p. 35-36 (*Oráculo manual y arte de prudentia* 1647, vertaald door Theo Kars).
- 2 Alberto Manguel, *Alle mensen liegen*, De Geus, Breda 2011, p. 148 (*Todos los hombres son mentirosos* 2008, vertaald door Jos den Bekker).

Voorwoord

Wie fiscaal-juridisch onderzoek wil doen en de resultaten daarvan in een leesbaar 'product' wil neerleggen, doet er verstandig aan om (ook) na te denken over de methodologische principes die daarbij een rol spelen. Dat geldt zeker voor studenten die een paper of scriptie over een fiscaal onderwerp (moeten) schrijven. Als het goed is, leidt die activiteit ertoe dat de essentie van het onderzochte – als waarheid, om hoog in te zetten – aan de oppervlakte wordt gebracht ('alleen wat volgens de waarheid is, blijft', aldus Georges Vantongerloo³, de kunstenaar die de 'illustratie' heeft gemaakt die op de voorkant van deze uitgave is opgenomen). Het onzichtbare wordt, via een bepaalde, al dan niet bewust aanvaarde, werkmethode, zichtbaar gemaakt, om het op een enigszins andere manier te formuleren. En dat is beslist een interessant proces te noemen. Het (schrijven) is een creatieve, maar deels ook esthetische aangelegenheid, al zou in deze tijd de indruk kunnen ontstaan dat elke formulering die meer is dan een ongestileerde boodschap als een hinderlijke belemmering van de 'communicatie' wordt ervaren.⁴ In deze uitgave wordt daaraan aandacht besteed en worden enkele aspecten van fiscaal-wetenschappelijk onderzoek besproken. Dat gebeurt op een wat essayistische wijze. Enkele paragrafen zijn als 'voorstudie' geschreven en eerder gepubliceerd, en wel als column in het tijdschrift *Forfaitair*.⁵ Een sprong in de fiscale methodologie wil studenten – op geordende wijze – gedachten aanreiken die behulpzaam kunnen zijn bij het schrijven van een paper of scriptie. Betrekkelijke details, zoals de wijze van citeren en dergelijke, blijven onbesproken. Ook bevat het geschrevene geen methodologische voorschriften, al was het maar omdat het soms goed is om tegen de regels in te gaan.

Amsterdam, 14 november 2011

Rens Pieterse

- 3 Hans Janssen en Michael White, *Het verhaal van De Stijl. Van Mondriaan tot Van Doesburg*, Ludion / Gemeentemuseum Den Haag, Den Haag 2011, p. 82.
- 4 Vgl. Willemien den Ouden, 'U begrijpt toch wel wat ik bedoel? De taaltoets voor rechtenstudenten', *NJB* 2011, 1590, afl. 30, p. 2031-2032.
- 5 Zie onder meer *Forfaitair* 2011/215 en 2011/217.

Inhoudsopgave

Voorwoord / 7

1 Inleiding / 11

- 1.1 Schrijven moet (soms) / 11
- 1.2 Een sprong in de fiscale methodologie / 11
- 1.3 Modelbouw of creatieve daad? / 12

2 Keuze van het onderwerp / 15

3 Probleemstelling als recept? / 17

- 3.1 Een specifieke vraag ('weten wat de probleemstelling is') / 17
- 3.2 Probleemstelling: soms een constructie achteraf / 18

4 Methode van onderzoek / 21

- 4.1 Rechtswetenschap: een intuïtief proces? / 21
- 4.2 Methodologische keuzes / 21

5 Denken over compositie / 25

6 Belang van documentatie / 27

- 6.1 Een berg feiten en 'toevallige' ontdekkingen / 27
- 6.2 Onderzoeksstrategie / 28
- 6.3 Bronnen: enkele functies (van verwijzingen) / 28

7 Schrijven: stijl en taalgebruik / 31

- 7.1 Inleiding / 31
- 7.2 Stijl: het altijd herkenbare en levende iets / 32
- 7.3 Taalgebruik: een bewuste, opzettelijke keuze / 33

8	Titel: monogram van de inhoud / 35
9	Capita selecta / 37
9.1	Scriptieneurose / 37
9.2	Manuscript 'afhechten' / 38
9.3	Voorwoord (als slotakkoord): ruimte voor het 'persoonlijke' / 39
10	Tot besluit / 41
11	Literatuur / 43
	Over de auteur / 47

1 *Inleiding*

1.1 SCHRIJVEN MOET (SOMS)

‘Schrijven moet’, zo wordt wel beweerd, en dat geldt zeker als het gaat om het concipiëren van een paper of een scriptie die ook onder de naam thesis bekendheid geniet. Het schrijven van een paper is een klus die voor veel studenten te overzien zal zijn, hoewel zo’n opdracht gemakkelijk kan ontsporen, bijvoorbeeld omdat de auteur er niet in slaagt om een compact verhaal met voldoende diepgang op papier te krijgen. De opdracht die het schrijven van een scriptie is, komt meestal (pas) tegen het einde van de studie in het vizier. Het vormt bijna altijd het laatste onderdeel van de fiscale studie: de kroon op het werk, die toegang verschaft tot de felbegeerde academische graad. Maar voor heel wat studenten is het schrijven van deze ‘meesterproef’ of van een andere verhandeling een karwei waar tegenop wordt gezien en niet zelden is sprake van een voorspoedige zwangerschap die wordt gevolgd door een zware bevalling.⁶ Zowel bij het schrijven van een paper als bij een scriptie gaat het in ieder geval om een activiteit waarbij het niet meer aankomt op het reproduceren van het in de studieboeken verkondigde en het anderszins geleerde, maar op zelfstandigheid en – voor wie de smaak te pakken krijgt – eigen creatieve inbreng. Dat klinkt misschien enigszins verheven, maar wie zichzelf de tijd gunt, zal merken hoe aangenaam en interessant fiscaal onderzoek kan zijn. Een meer dan aardige bijkomstigheid is dat de schrijver zich (voor het laatst?) vrij mag weten van externe druk; een opdrachtgever die ‘ergens op uit is’ ontbreekt immers (wat dat betreft kan de universiteit de laatste ‘vrijplaats’ worden genoemd, maar dit terzijde).

1.2 EEN SPRONG IN DE FISCALE METHODOLOGIE

De vraag is hoe de exercitie, het schrijven van een werkstuk op fiscaal terrein dus, moet worden aangepakt. Is er een vast (of zelfs geheim) recept of vaste methode beschikbaar die resulteert in een verantwoord resultaat? Het is wellicht enigszins teleurstellend om te vernemen, maar zoiets bestaat niet. Wel hebben zich, laat ik zeggen, (fiscale) methodologische noties (of principes) gevormd die het proces, dat het doen van onderzoek op fiscaal terrein is, in goede banen (kunnen) leiden. In dit kader wordt wel gesproken over fiscale methodologie, al lijkt het erop dat niemand precies weet wat dat is. Zo heeft een prominente rechtsgeleerde jaren geleden ‘een bundel [eerder door hemzelf gepubliceerde]

⁶ ‘Goed schrijven kost veel tijd, aandacht, liefde en ook wel drank’, zo weet Tijn Kortmann, ‘Schrijfs(p)el’, *NJB* 2010, 716, afl. 14, p. 867.

artikelen over fiscale methodologie' laten verschijnen, maar de lezer moet zelf 'raden' wat de auteur daaronder verstaat.⁷ Het begrip fiscale methodologie vat ik in de meest algemene en ruime zin op, namelijk als de weg(en) naar fiscale kennis.⁸ Dat stemt overeen met de oorspronkelijke Griekse betekenis van het woord methodologie.⁹ De wegen waarlangs deze kennis kan worden verworven, lopen nogal uiteen en (ook) een onfeilbare methode van kennisverwerving bestaat niet. Daarnaast moet worden gezegd dat de totstandkoming van een goed wetenschappelijk product niet (alleen) afhangt van de gebruikte methoden, maar vooral berust op intuïtie, ervaring, creativiteit en *out-of-the-box*-denken.¹⁰ Het uiteindelijke resultaat van het onderzoek (de 'theorie'), en dat is het belangrijkste, moet overtuigen en bestand zijn tegen kritiek uit het (wetenschappelijke) veld, alsmede op houdbaarheid en aanvaardbaarheid kunnen worden beoordeeld.¹¹ Maar als het gaat om het doen van fiscaal-wetenschappelijk onderzoek en de schriftelijke verantwoording daarvan, zijn er wel wat procedures en conventies te onderkennen die bijdragen aan een resultaat dat verantwoord is. Deze werkmethoden (en technieken) komen in de volgende paragrafen aan de orde, dat wil zeggen na § 1.3, een paragraaf waarin de lezer enkele preliminaire gedachten worden meegegeven.

1.3 MODELBOUW OF CREATIEVE DAAD?

Het uitvoeren van het onderzoek kan stellig een avontuur worden genoemd en dit behoeft bepaald niet eenzaam te zijn, omdat studenten worden begeleid door een hoogleraar of andere docent die richting aan het onderzoek zal (kunnen) geven (zie daarover § 10). Ook zijn er talloze 'zelfhulpboeken' en andere – door de universiteit in het leven geroepen – handleidingen in omloop. Het kan goed zijn om daar kennis van te nemen, maar de veelheid aan suggesties, die soms met elkaar lijken te wedijveren als het om de mate van gedetailleerdheid gaat, kunnen er ook voor zorgen dat de moed de student in de schoenen zakt. Overigens bevatten dergelijke geschriften soms aanbevelingen die moeilijk zijn te volgen. Zo vermeldt een nog niet zo lang geleden verschenen instructie die 'een leidraad voor het verrichten van onderzoek' wil zijn, dat een student zich moet onthouden van 'subjectieve oordelen'. Maar als dergelijke oordelen persoonlijke opvattingen vertolken, zijn zij, mits naar behoren gefundeerd, meer dan welkom (overigens kunnen ook ongenuanceerde standpunten werfkracht bezitten en het vermogen hebben discussie uit te lokken; zie nader over het belang van argumentatie, zie het kort, § 4). Uiteraard kan het, voor wie een onderwerp met potentie in het vizier heeft (§ 2), een hele toer zijn om een brug te slaan naar een adequate probleemstelling (§ 3); bij het maken van die slag kunnen bedoelde gidsen beslist goede diensten bewijzen.

7 Ch.P.A. Geppaart, *Op zoek naar belastingrecht. Een bundel artikelen over fiscale methodologie*, Boekhandel Gianotten, Tilburg 1989.

8 'Methodologie is een wetenschap die zich bezighoudt met het onderzoek naar de wegen waarlangs, dus via methoden, bepaalde doelen het beste kunnen worden bereikt', aldus M.R. Reuvers, *Methodologie in het fiscale werkveld*, Belastingdienst Opleidingen, z.p. ca. 1990, p. 30.

9 H.Ph. Visser 't Hooft, *Filosofie van de rechtswetenschap*, Martinus Nijhoff, Leiden 1988, p. 66.

10 C.E. Smith e.a., 'Criteria voor goed rechtswetenschappelijk onderzoek. De omgekeerde route', *NJB* 2008, 604, afl. 12, § 3.

11 Vgl. M.W. Hesselink, 'De Tilburgse inquisitie', *NJB* 2007, 1729, afl. 33, p. 2086-2087.

Een andere vraag is of studenten niet te veel worden aangemoedigd om gangbare wegen te bewandelen. Het zou goed zijn als zij ook eens een andere invalshoek kiezen en proberen los te komen van de voorgeschreven opbouw¹² en andere 'confecties'. Wie modelschrijverij links laat liggen, vergroot de kans dat een product wordt afgescheiden dat het predicaat bekoorlijk kan verwerven. Degene die daar open voor staat en – zonder de inhoud geweld aan te doen – meer ruimte wil geven aan de creatieve – zelfs kunstzinnige – daad die schrijven ook is, kan zich bijvoorbeeld laten leiden door de vier zuilen van proza die een gerenommeerde schrijver tijdens een Leidse collegecyclus heeft gepropageerd.¹³ Deze colleges bevatten een aantal meer dan inspirerende 'wetten' over compositie en woordgebruik die, als zij met beleid worden toegepast, ook voor fiscalisten bruikbaar zijn (zie daarover § 7). Wie (op deze manier) creatief durft te zijn en bijvoorbeeld met een interessant essay op de proppen komt (dat kan worden gepubliceerd), verdient waardering. Het zou te prijzen zijn als universiteiten deze invulling van een paper of scriptie ondersteunen.

12 Zie § 5 ('Denken over compositie').

13 Gerard Reve, *Zelf Schrijver Worden*, vierde druk, De Bezige Bij, Amsterdam 2011, p. 33 e.v.

2 Keuze van het onderwerp

Het kiezen van een goed onderwerp voor een scriptie is niet altijd even gemakkelijk, zo leert de praktijk. Menig student laat weten zoiets ‘verschrikkelijk moeilijk’ te vinden. Dat wekt enige verbazing, omdat interessante onderwerpen in wezen voor het oprapen liggen. De student zal doorgaans vrij zijn in de keuze van een onderwerp, maar bij bepaalde opdrachten, zoals het schrijven van een paper, komt het voor dat een bepaald specifiek thema, dat welhaast een onderwerp kan worden genoemd, wordt aangereikt. Uiteraard zal zo’n thema op het terrein van het belastingrecht liggen. Als er keuzevrijheid is, ligt het voor de hand om een onderwerp uit te zoeken waar (de) eigen interesse optimaal tot zijn recht komt (‘Eigen interesse eerst’, pleegt een Amsterdamse hoogleraar studenten voor te houden). Zo kan het efficiënt en vruchtbaar zijn om voort te bouwen op een keuzevak dat een student heeft gevolgd.¹⁴ Hij weet dan wat er op dat terrein ‘te koop’ is en kan meteen de diepte ingaan. Wie met een tekort aan inspiratie kampt, kan de bibliotheek in duiken en enkele recente tijdschriften doorbladeren.¹⁵ In verschillende tijdschriften, zoals *Ars Aequi* en het *Nederlands Juristenblad*,¹⁶ wordt van tijd tot tijd een zogenoemde kroniek opgenomen, dat wil zeggen een bijdrage waarin de stand van zaken op een bepaald rechtsgebied wordt neergezet. Ook rechtspraak wordt gepubliceerd en besproken in verschillende week- en maandbladen en een baanbrekende uitspraak van onze hoogste rechter zal daarin niet onopgemerkt blijven. Het moet, gezien het beschikbare materiaal, wel heel gek lopen wil een student niet op een onderwerp stuiten dat tot de verbeelding spreekt. Soms kan een inval ook uit min of meer onverwachte hoek komen, bijvoorbeeld bij een blik op recente Kamerstukken of bij het doornemen van landelijke dagbladen, waarin (nieuwe) onderwerpen als een *fat tax* of een of andere vorm van bankenbelasting onder de aandacht van de lezer worden gebracht.¹⁷

In principe is ieder onderwerp geschikt, maar het is aardig als het enig maatschappelijk belang heeft en ook van betekenis kan zijn voor anderen. Het komt wel eens voor dat het uitgekozene onvoldoende verwant is met het rechtsgebied van de gekozen afstudeerrichting, en dan bestaat de kans dat de student wordt ‘heengezonden’. Bij een enkeling slaat dan de vertwijfeling toe. Dat kan ertoe leiden dat hij het over een andere boeg gooit, en gaat ‘hengelen’ naar een

14 Ewoud Hondius, ‘De scriptie’ (Column), AA 2007/10, p. 739.

15 Zie daarover ook § 6 (‘Belang van documentatie’).

16 Een tijdschrift dat (ook) regelmatig kronieken laat verschijnen is: *Tijdschrift voor Formeel Belastingrecht*.

17 Zie bijvoorbeeld: Caroline de Gruyter, ‘Commissie wil nu toch Tobin-tax. Brussel vindt belasting op transacties gerechtvaardigd na steun aan banken’, *NRC Handelsblad*, 29 september 2011, p. 33.

geschikt onderwerp. Zoiets komt vaak genoeg voor. Er is op zichzelf niets op tegen als een student een onderwerp aan de hand wordt gedaan. De scriptiebegeleider kan dan in principe twee wegen volgen: hij kan de student iets aanreiken op het terrein van zijn expertise of – in het verlengde daarvan – een onderwerp dat te maken heeft met lopende of geplande onderzoeksprojecten van de fiscale sectie. Dat heeft onmiskenbaar voordelen. Docent en student kunnen ook, als het ware als een tandem, nieuwe paden proberen te betreden. Dat is voor de student aantrekkelijk, maar voor de ‘leraar’ evenzeer.

Soms is een intrigerend onderwerp van zodanig formaat, dat het de student zal duizelen (‘Waar moet ik beginnen?’). Het is dan zaak om enkele facetten van het mogelijke object van onderzoek te onderscheiden, dan wel invalshoeken te verkennen en na te denken over de afbakening van het onderwerp (zie daarover nader in § 3). Wie bijvoorbeeld zijn zinnen heeft gezet op het leerstuk van het pleitbare standpunt, kan ervoor kiezen om ook of juist de toepassing ervan in het fiscale strafrecht te onderzoeken. Als het onderwerp in wezen twee rechtsgebieden bestrijkt, komt een gecombineerde scriptie in beeld, dat wil zeggen een project waarmee de student in twee studierichtingen kan afstuderen. Het omgekeerde komt vaker voor: een jonge geleerde heeft (bijna) twee studies achter de rug en wil deze afronden met een werkstuk dat bijvoorbeeld privaatrecht en fiscaal recht samenbrengt.¹⁸ Dat is niet altijd gemakkelijk te bewerkstelligen. Bovendien bestaat de kans dat de student zich vertilt en met een onvoltooid project blijft zitten. De boodschap zal duidelijk zijn: de keuze van een aantrekkelijk onderwerp en de afbakening daarvan, zodat een werkbaar uitgangspunt ontstaat, gaan hand in hand. Daarmee komt de volgende fase in zicht, namelijk het formuleren van een onderzoeksvraag die in het onderzoeksverslag kan worden beantwoord.¹⁹

18 Een goed voorbeeld van zo’n combinatie is de verhandeling van J.C. van Straaten, ‘Economische eigendom - bezit - verjaring - overdrachtsbelasting (I)’, WPNR 2011/6908 (‘Kan de economische eigenaar van een onroerende zaak door verloop van tijd krachtens verjaring de juridische eigendom van die zaak verwerven? Het antwoord op deze vraag is niet alleen civielrechtelijk van belang, maar ook en vooral fiscaalrechtelijk’).

19 Zie daarover § 3 (‘Probleemstelling als recept?’).

3 *Probleemstelling als recept?*

3.1 EEN SPECIFIEKE VRAAG ('WETEN WAT DE PROBLEEMSTELLING IS')

'De ellende is niet dat de mensen problemen hebben', zo valt te lezen in een heel oude en interessante brief die in een boek is terechtgekomen, 'maar dat ze ze hebben zonder dat ze precies weten wat de probleemstelling is'.²⁰ Dat is niet alleen fraai en toepasselijk, maar ook trefzeker verwoord. Degene die zich aan het schrijven van een verhandeling zet, zal zich op enig moment, meestal in een vroeg stadium van het wordingsproces, bekreunen over de vraag wat de probleemstelling van zijn exposé moet zijn en hoe deze het beste geformuleerd kan worden. Met het – veelal in vragende vorm – poneren van een probleem²¹ wordt het uitgangspunt van het onderzoek vastgelegd, zoals dat heet. Daarover kunnen betrekkelijk geleerde opmerkingen worden gemaakt, en er zijn nogal wat – beslist zeer lezenswaardige – publicaties aan te wijzen waarin dat ook gebeurt.²² Zo wordt onderscheid gemaakt tussen beschrijvende vragen (hoe luidt het recht?),²³ evaluerende vragen (beantwoordt de rechtsregel aan het daarmee beoogde doel?) en vragen die een normatieve inslag hebben (hoe behoort het recht te luiden?). Een voorbeeld van laatstgenoemde vraag is: dient vermogen dat in particuliere handen is, in de heffing van inkomstenbelasting te worden betrokken?²⁴ Een andere categorie vragen die kan worden onderkend is die waarbij een metajuridisch perspectief wordt gehanteerd (wat is formeel belastingrecht, waarom bestaat het en hoe ontwikkelt het zich?).

Uiteraard is het goed dat de student die begint met zijn paper of scriptie zich afvraagt wat hij wil onderzoeken, en waarom en hoe datgene zich verhoudt tot bestaande publicaties: 'Wat wil ik weten? Wat mis ik nu? En als je je die vraag bij voortdurend blijft stellen dan ga je niet nog eens bekijken wat er al over gezegd is, maar dan heb je een specifieke vraag.'²⁵ Anders gezegd: bestaat de mogelijkheid dat de onderzoeker op iets nieuws weet te stuiten of gaat het om een

20 Gerard Reve, *Brieven aan Josine M.*, G.A. van Oorschot, Amsterdam 1981.

21 'Het "probleem" is de formulering, rationalisering van een besef dat er iets ontbreekt, niet in orde is. In het "probleem" heeft dat besef behalve een formulering ook een leidraad voor het handelen aangegeven: het probleem moet worden "opgelost"' (W.T. Eijsbouts, *Recht en Toeval* (diss. Leiden), Amsterdam 1989, p. 42).

22 Zie bijvoorbeeld H.E.B. Tijssen in *WPNR* 2009/6819.

23 In abstracto zal een (beschrijvende) vraag vaak de volgende vorm aannemen: 'In hoeverre is handeling x of regeling y verenigbaar met een hogere regel of een rechtsbeginsel'.

24 Vgl. de afstudeerscriptie van E.L. Kortekaas, *Belast vermogen: een last? Over de wenselijkheid en kwaliteit van een belasting over particuliere vermogensinkomsten*, Vrije Universiteit, Amsterdam 2011.

25 Aldus J.B.M. Vranken in 2005 in een interview, opgenomen in: *Caroline Lindo in gesprek. De NJB interviews*, Kluwer, Deventer 2011, p. 226.

‘probleem’ dat ‘onderzoek’ vereist dat niet meer inhoudt dan het – op voorspelbare wijze – invullen van een van tevoren tot in details uitgedacht schema? Het is daarnaast zaak dat het geschrevene nieuwswaarde heeft (zie daarover ook § 2). Ook is het goed om na te gaan of het in maatschappelijk of – vooruit dan – theoretisch opzicht de moeite waard is om over een antwoord op de vraag te beschikken. Overigens wordt wel betoogd, en niet door de minsten, dat in het juridische discours een probleemstelling vaak te ruim en te vaag is.²⁶ ‘Een onzakelijke lening, wat is dat nu eigenlijk voor een rechtsfiguur?’ is daarvan een voorbeeld. Zo zegt deze vraagstelling niets over de invalshoek van waaruit de student de – in dit geval weerbarstige – materie te lijf wil gaan. Een wat dat betreft adequatere vraag is: ‘In hoeverre ligt het draagkrachtbeginsel ten grondslag aan “Vaticaanse” belastingrecht?’²⁷ Het komt nogal eens voor dat hetgeen een probleemstelling wordt genoemd in wezen niet veel meer is dan een omschrijving van wat de auteur voornemens is om te gaan doen,²⁸ maar dat manco kleeft ook aan nogal wat ‘echte’ publicaties.

3.2 PROBLEEMSTELLING: SOMS EEN CONSTRUCTIE ACHTERAF

Het belang van een (goede) probleemstelling moet echter niet worden overdreven. Er zijn nogal wat, vooral oudere, proefschriften die een probleemstelling ontberen, maar nog steeds het lezen waard zijn.²⁹ Een prominente rechtsgeleerde heeft het gewaagd te beweren dat een heldere probleemstelling als vertrekpunt van rechtswetenschappelijk onderzoek een garantie is voor de onbenulligheid van het resultaat.³⁰ Dat lijkt mij overdreven, maar het is goed om in gedachten te houden dat de kans op omzwervingen die vruchtbaar blijken te zijn, wordt vergroot als de contouren van het onderzoek niet al te zeer zijn afgebakend. (‘Al doende ontdekt men nieuwe perspectieven, die het onderzoeken waard lijken.’³¹) Een onderzoeker die zich ‘braaf aan de (...) probleemstelling houdt, loopt het risico niet verder te komen dan een veredelde invuloefening; wellicht nuttig voor de praktijk, maar in ieder geval te saai om geïnteresseerd te lezen’³² (zie ook § 3.1). Soms blijkt dat de eigenlijke vraag waaraan is gewerkt, pas na afloop goed onder woorden is te brengen (‘Pas tegen sluitingstijd rijst het inzicht: Was dit het, wat ik wilde zeggen?’³³). Tot die tijd kan het heel goed en ook creatief werken zijn met slechts een globale aanduiding van het object van onderzoek als richtsnoer. Wie bijvoorbeeld met het onderwerp ‘De opvatting

26 J.B.M. Vranken, *Algemeen deel***. Een vervolg*, Kluwer, Deventer 2005, p. 117-118.

27 Zie daarover Tj. Hoekstra in zijn bijdrage (‘Meester in het canonieke recht?’) aan het vriendencahier *Imago Homini*, Den Haag 2010, p. 17.

28 Pauline Westerman, ‘Doelredenering in de rechtswetenschap’, *NJB* 2007, 1243, afl. 24, p. 1448.

29 Twee willekeurige voorbeelden: R.L.H. IJzerman, *Het leerstuk van de wetsontduiking in het belastingrecht* (diss. Amsterdam UvA), Kluwer, Deventer 1990 en I.J.F.A. van Vijfeijken, *Vruchtgebruik van privévermogen in de inkomstenbelasting* (diss. Tilburg), Kluwer, Deventer 1993.

30 J.H. Nieuwenhuis, ‘Berichten uit de dissertatiefabriek’, *NTBR* 2002/8, p. 355, ook te vinden in: Hans Nieuwenhuis, *Brief aan een jonge academische vrouw. Een en ander over recht, geleerdheid en het verlangen naar de verloren tijd*, Uitgeverij Paris, Zutphen 2009, p. 42-44.

31 A. Soeteman (‘Boekbeshouwingen’), *RM Themis* 2010/3, p. 136.

32 Zie vorige voetnoot.

33 J.H. Nieuwenhuis, ‘Berichten uit de dissertatiefabriek’, *NTBR* 2002/8, p. 355.

van professor H.J. Hofstra over de uitleg van belastingwetten'³⁴ aan de slag gaat, kan daaraan voldoende steun ontleen en zal bemerken dat het betoog zich als het ware vanzelf in een bepaalde richting zal ontwikkelen. Ook zonder dat op welhaast schoolse wijze een centrale vraagstelling wordt 'verzonnen', zal het onderzoek dus een natuurlijke gerichtheid kunnen hebben. Later, als het werk eenmaal gedaan is, kan – als rechtvaardiging en constructie achteraf – de onderzoeksvraag worden geformuleerd en ontstaat alsnog een verhandeling die de vorm aanneemt van een vraag waarop een – liefst bruikbaar – antwoord wordt gegeven.³⁵ Dat vertrouwde concept heeft een retorische kracht die niet moet worden onderschat. Een recept voor het opzetten en uitvoeren van goed onderzoek is een deugdelijk geformuleerde probleemstelling evenwel niet, zo mag de lezer uit het voorgaande gerust opmaken.

34 Vgl. J. Verburg, 'Uw scriptie', *Fiscaal* 1978/1, p. 4.

35 J.M. Smits, *Omstreden rechtswetenschap. Over aard, methode en organisatie van de juridische discipline*, Boom Juridische uitgevers, Den Haag 2009, p. 162.

4 Methode van onderzoek

4.1 RECHTSWETENSCHAP: EEN INTUÏTIEF PROCES?

In het land waar de roman *Corpus delicti* van de Duitse juriste Juli Zeh zich afspeelt, heerst de Methode: een bepaald gedachtegoed over een (gezonde) wijze van leven die tot in de uiterste consequentie wordt en ook moet worden gevolgd ('Onfeilbaarheid is een van de basisregels van de Methode'³⁶). Ook in het wetenschappelijke leven spelen methoden (en technieken) een belangrijke rol, en het belang en de aandacht ervoor lijken steeds verder toe te nemen.³⁷ Wie zich voor de schone taak gesteld ziet een fiscale verhandeling op papier te zetten, zal zich na het 'waarom' van het onderwerp (§ 2) en het 'wat' van de probleemstelling (§ 3) moeten buigen over de vraag 'hoe', met behulp van welke methoden, de klus die het onderzoek nu eenmaal is, zal worden geklaard. Er zijn evenwel juristen die daarbij zo hun vraagtekens plaatsen. Zij menen dat methodologische voorschriften in de weg kunnen staan aan vernieuwende en baanbrekende onderzoeksresultaten.³⁸ Ook zijn er die betogen dat rechtswetenschap 'dichter bij de kunst' staat (dan bij andere wetenschappen) en dat een 'methodisch keurslijf'³⁹ de scheppende jurist belemmert in zijn creatieve arbeid. Een opvatting die mij aanspreekt. De rechtswetenschap is voor een deel een intuïtief proces te noemen.⁴⁰ En ook ogenschijnlijk ongeorganiseerd speurwerk kan leiden tot mooie vondsten⁴¹ en interessante inzichten, maar elk artikel, zo moet worden toegegeven, 'zelfs een artikel in de Libelle, knapt ervan op als de schrijver zich van tijd tot tijd eens afvraagt wat hij aan het doen is'.⁴²

4.2 METHODOLOGISCHE KEUZES

Op de vraag wat hij aan het doen is en hoe hij te werk gaat, zal lang niet iedere auteur een adequaat antwoord kunnen geven. Een onderzoeker, en een student die een paper of scriptie schrijft is dat stellig, doet er goed aan om na te denken over de methodologische keuzes die hij maakt. Dat klinkt wellicht ingewikkeld,

36 Juli Zeh, *Corpus delicti. Een proces*, roman, Anthos, Amsterdam 2009, p. 33.

37 Vgl. R.A.J. van Gestel en J.B.M. Vranken, 'Rechtswetenschappelijke artikelen; Naar criteria voor methodologische verantwoording', *NJB* 2007, 1243, afl. 24, p. 1448-1461 en Carel Stolker, 'Een discipline in transitie. Rechtswetenschappelijk onderzoek na de Commissie Koers', *Recht en Methode in onderzoek en onderwijs* 2011/1, p. 13 e.v.

38 M.W. Hesselink, 'De Tilburgse inquisitie', *NJB* 2007, 1729, afl. 33, p. 2086-2087.

39 H.C.F. Schoordijk, 'Het recht moeten wij niet denken als een systeem vooraleer wij er systeem in hebben gebracht', *NJB* 2008, 1387, afl. 28, p. 1720-1723.

40 J.B.M. Vranken, *Algemeen deel***. Een vervolg*, Kluwer, Deventer 2005, p. 118.

41 Zie daarover: L. Mok, 'De teloorgang van het burgerlijk recht als wetenschap; oorzaak en gevolg', *RM Themis* 2004/6, p. 296.

42 Pauline Westerman, 'Doelregulering in de rechtswetenschap', *NJB* 2011, 1394, afl. 24, p. 1448.

maar een methode is in wezen niet meer dan een manier om een bepaald doel te bereiken. Het doel zal doorgaans zijn om een zo goed mogelijk antwoord te vinden op de vraag die is gesteld. Om dat te bewerkstelligen hanteren de meeste juristen een dogmatische werkwijze: zij trachten een zodanige interpretatie te geven van bepaalde verschijnselen, dat zij kunnen worden ingepast in een systeem, dat bestaat uit begrippen en beginselen.⁴³ De onderzoeker die deze (klassieke) methode volgt, bedient zich van vormen van tekstanalyse en interpretatie⁴⁴ die worden aangereikt door de leer van de rechtsvinding. Ook methoden van rechtsvinding zijn wetenschappelijke methoden, zeker voor wie de opvatting volgt dat de activiteit van de rechtsgeleerde niet wezenlijk verschilt van degene die als rechter werkzaam is.⁴⁵ De rechter is evenwel 'normatief bezig, want die moet een beslissing opleggen'.⁴⁶ Een wetenschapper is (echter) niet gebonden aan de wet en evenmin aan de rechtspraak. Hij kan als het ware onbekommerd naar het recht kijken, dat wil zeggen 'los van het systeem van normen en uitspraken'.⁴⁷ De manier waarop hij dat doet, laat zich niet bij voorbaat in een bepaalde (voorgescreven) methode vangen.

Buiten het domein van de rechtswetenschap wordt veel (meer) belang gehecht aan de te volgen onderzoeksmethode. De gedachte is dat een bepaalde – weldoordachte – werkwijze dwingend moet worden gevolgd, wil het resultaat van het onderzoek betrouwbaar zijn. In het recht, een normenwetenschap, leidt het gebruik van een methode niet noodzakelijkerwijs tot een betrouwbaar (of 'het juiste') antwoord. Over de opvatting wat het beste recht is, wat het rechtskarakter van een bepaald fenomeen is, zoals de vaststellingsovereenkomst, of hoe een open norm bevattende wettelijke bepaling moet worden uitgelegd, is immers vrijwel altijd discussie mogelijk. Een argument weegt voor de één (om hem moverende redenen) zwaarder dan voor de ander. Die argumentatieve praktijk vindt evenwel niet geheel ongeleid plaats, maar binnen bepaalde kaders. Het geldende of wenselijke recht wordt meestal getoetst aan de hand van maatstaven ('rechtswaarden') of criteria, zoals rechtvaardigheid, rechtszekerheid, doelmatigheid, rechtsgelijkheid en/of neutraliteit.⁴⁸ Uit onderzoek blijkt dat juristen die route graag volgen en daarbij deze referentiepunten gebruiken. Wie bijvoorbeeld de wenselijkheid van een vermogensaftrek in de vennootschapsbelasting wil beoordelen, zal dat kunnen doen aan de hand van de in het recht besloten liggende beginselen, uitgangspunten of centrale waarden. Een andere – daarnaast uit te voeren – toets is of de(z) rechtsfiguur in het bestaande rechtssysteem is in te passen (de zogeheten inpassingstoets die nogal populair is onder

43 G.C.J.J. van den Bergh, *Geleerd recht. Een geschiedenis van de Europese rechtswetenschap in vogelvlucht*, vijfde druk, bewerkt door C.J.H. Jansen, Kluwer, Deventer 2007, p. 156.

44 Zie daarover: Pauline Westerman en Mark Wissink, 'Rechtsgeleerdheid als rechtswetenschap', *NJB* 2008, 440, afl. 9, § 2.

45 J.M. Smits, *Omstreden rechtswetenschap. Over aard, methode en organisatie van de juridische discipline*, Boom Juridische uitgevers, Den Haag 2009, p. 155.

46 Aldus J.B.M. Vranken in 2005 in een interview, opgenomen in: *Caroline Lindo in gesprek. De NJB interviews*, Kluwer, Deventer 2011, p. 213. De geïnterviewde pleit voor een rechtswetenschap die niet in de eerste plaats is gericht op de rechter als rolmodel (p. 217).

47 Zie het in de vorige voetnoot genoemde interview, p. 213.

48 C.E. Smith e.a., 'Criteria voor goed rechtswetenschappelijk onderzoek. De omgekeerde route', *NJB* 2008, 604, afl. 12, § 4.

juristen⁴⁹); daarbij kunnen ook ervaringen worden betrokken die in andere landen zijn opgedaan.⁵⁰ De student kan zich ook van (aanvullend) empirisch onderzoek bedienen, bijvoorbeeld om een antwoord op de vraag te kunnen geven hoe vaak een bepaalde fiscale faciliteit wordt toegepast, in hoeverre een bepaalde procedure effectief is⁵¹ of wat de budgettaire opbrengst van de onderzochte heffing is.⁵² Dergelijke (lichtvoetige) empirische componenten kunnen het onderzoek interessanter en aantrekkelijker maken. Wie een werkwijze volgt die, globaal gezien, op deze methoden is gebaseerd, zal merken dat zij beslist niet aan een creatief proces in de weg hoeft te staan; integendeel.

49 Zie bijvoorbeeld A.W. Hofman, *De deelnemingsverrekening* (diss. Tilburg), Kluwer, Deventer 2011, p. 3: 'In hoeverre past de deelnemingsverrekening bij de Nederlandse fiscale context?'

50 Zie bijvoorbeeld de afstudeerscriptie van R. Gielen, *Vermogensaftrek/-bijtelling: een begaanbare weg? Een rechtsvergelijkend onderzoek naar de door de Studiecommissie Belastingstelsel voorgestelde vermogensaftrek/-bijtelling*, Vrije Universiteit, Amsterdam 2011.

51 Vgl. Tj. Hoekstra, 'De rol van de Raad van State bij fiscale wetgeving', *WFR* 2006/6668, p. 462-474. De *effectiviteit* van het recht is een van de onderzoeksterreinen van de rechtssociologie. In 'KwartaalSignaal 121' van het tijdschrift *Ars Aequi* bespreekt H.A.M. Weyers enkele boeken die geschikt zijn voor studenten die zich willen oriënteren op dit vakgebied (zie p. 6838-6839).

52 Zie bijvoorbeeld: M.C. Cornelisse, 'De heffing van vennootschapsbelasting ter zake van aanmerkelijk belang in optima forma?', *WFR* 2011/6928, p. 1459 (voetnoot 27).

5 *Denken over compositie*

Bij de compositie of structuur van een paper of scriptie gaat het om de wijze waarop de verhandeling is opgebouwd en (daarmee) aan de lezer wordt gepresenteerd. In § 3 is terloops opgemerkt dat (de structuur van) een betoog zich (soms) als het ware vanzelf ontwikkelt. Die gedachte kan ook op een andere manier worden geformuleerd: ieder werkstuk (paper, scriptie, artikel, enz.) heeft een min of meer natuurlijke opbouw. De auteur zal (namelijk) niet zomaar ergens beginnen, maar het door hem betoogde op een logische wijze aan de lezer trachten te openbaren.⁵³ Het is aan te raden om die opbouw vooraf op papier te zetten, en wel in de vorm van een werkplan of (voorlopige) inhoudsopgave, een verdeling van de stof over hoofdstukken, paragrafen en subparagrafen. Met de opzet daarvan zal de begeleider zich over het algemeen wel willen bemoeien; hij zal er zijn goedkeuring aan moeten geven, wil de student met een gerust hart kunnen gaan schrijven. Maar meteen in beton gegoten zal de inhoudsopgave en daarmee de compositie van het verhaal veelal niet zijn. Naarmate het werk vordert, zal er ongetwijfeld worden gesleuteld aan de opzet; dat is bijna niet te vermijden. De inhoudsopgave vormt, dat zal duidelijk zijn, een belangrijk onderdeel van de opzet van de paper of scriptie. In het maken van een goede inhoudsopgave (die als werkhypothese dienst kan doen), kan nogal wat tijd gaan zitten.⁵⁴ Maar de maker ervan zal zich gesteund kunnen weten door de gedachte dat de structuur van het onderzoeksverslag in ieder geval zal (moeten) bestaan uit een inleiding, een 'middenstuk', zoals dat wel wat plastisch wordt genoemd, en een afsluiting, de conclusie dus. Op het moment dat de (voorlopige) inhoudsopgave staat, worden de contouren van het werkstuk zichtbaar, en zoiets geeft de student houvast.

Als de inhoudsopgave eenmaal is uitgewerkt, is het goed om een eerste versie van de inleiding te schrijven. Het doel van de (uiteindelijke) inleiding is om de lezer te informeren over wat hij kan verwachten. ('Wat is het verschil tussen de eerste en de laatste versie van de inleiding? Het feit dat je in de laatste versie veel minder belooft dan in de eerste en dat je voorzichtiger bent.'⁵⁵) Er zijn auteurs die in de inleiding de 'clou' verklappen en al duidelijk maken wat hun standpunt dan wel conclusie is.⁵⁶ Sommigen beschouwen dit als een doodzonde, maar

53 Zie voor een overzicht van 'de geboden die voor de Compositie gelden en die men (...) nooit mag hopen straffeloos te kunnen overtreden': Gerard Reve, *Zelf Schrijver Worden*, vierde druk, De Bezige Bij, Amsterdam 2011, p. 41 e.v.

54 Vgl. ook A.O. Lubbers, 'Fiscaal-juridisch onderzoek: time to change!' (Opinie), *NTFR* 2010/1, p. 2.

55 Umberto Eco, *Hoe schrijf ik een scriptie?*, dertiende druk, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2010, p. 138 (*Come si fa una tesi di laurea*, 1977, vertaald en bewerkt door Yond Boeke en Patty Krone).

56 Zie bijvoorbeeld: R.E. Zwier, 'De soortbenadering in het aanmerkelijk belang', *WFR* 2011/6916, p. 978 of A.J. van Doesum en H.W.M. van Kesteren, 'Aftrek van voorbelasting ter zake van handelingen buiten het kader van de onderneming', *WFR* 2011/6928, § 1.

buitenlandse onderzoekers hebben weten aan te tonen dat lezers een verhaal juist *meer* waarderen als zij tijdens het lezen het einde al kennen.⁵⁷ Wat er van deze prikkelende bevinding zij, in de inleiding dient in ieder geval aan de orde te komen *waarom* een onderwerp is onderzocht (aanleiding, belang van het onderzoek en context), *wat* is onderzocht en wel zo precies mogelijk (probleemstelling en de afbakening van het onderzoek, zie § 3) en *hoe* het onderzoek is opgezet (methode van onderzoek, zie § 4). De inleiding zal vaak ook een soort leeswijzer bevatten die de opbouw van de verhandeling op overzichtelijke wijze in kaart brengt. ('Om de materie goed te kunnen begrijpen, opent het eerste hoofdstuk met ... Aansluitend volgt een beschrijving van ... Vervolgens bespreek ik de relevante wet- en regelgeving. In het vierde hoofdstuk ...')

Na de inleiding zal het 'echte verhaal' moeten worden geschreven. In de conclusie ten slotte, presenteert de student zijn bevindingen. De conclusie bevat in ieder geval een antwoord op de centrale vraag, en wel op zodanige wijze dat een lezer die kennis wil nemen van de resultaten van het onderzoek moet kunnen volstaan van het lezen van de inleiding en de conclusie.

57 Zie daarover: Ellen de Bruin, 'Clou verklappen vergroot leesplezier', *NRC Handelsblad*, 16 augustus 2011, p. 16 ('Cultuur').

6 Belang van documentatie

6.1 EEN BERG FEITEN EN 'TOEVALLIGE' ONTDEKKINGEN

De vermaarde jurist Pitlo heeft in zijn – in de jaren zeventig uitgesproken – afscheidsrede betoogd dat eenieder die tot begrip wil komen ‘eerst door een berg feiten heen moet’.⁵⁸ In het digitale tijdperk is dat niet anders. De student die – met zijn scriptie – behoorlijk werk wil afleveren, zal zich moeten verdiepen in het onderwerp dat hij tot het zijne mag rekenen. Het belang van grondige documentatie voor het welslagen van het project moet beslist niet worden onderschat (om een parallel met de ‘kunst’ te trekken: een schrijver verdiept zich doorgaans grondig in de werelden, waarin zijn romanfiguren opereren (en te gronde gaan),⁵⁹ al zijn er uitzonderingen⁶⁰). Vroeger haalden wetenschappers met het bladeren in boeken en tijdschriften als het ware emmers met water uit een put, zo is wel gezegd.⁶¹ Tegenwoordig is er door de digitalisering sprake van een goed functionerend en verfijnd waterleidingnet, om de beeldspraak vast te houden.⁶² Dat heeft voordelen, maar ook zijn schaduwkanten, omdat het belangrijk is dat een jonge jurist (ook) leert snuffelen, dat wil zeggen om handboeken en periodieken min of meer willekeurig ter hand te nemen, door te bladeren en – hopelijk – geboeid te raken. Deze niet onbelangrijke activiteit kan ertoe leiden dat een vonk overslaat, en de ‘struiner’ in de ban raakt van ‘het boek dat hij bij vergissing uit de kast heeft getrokken (...). Door het artikel in een oude aflevering van een tijdschrift dat toevallig naast het gezochte stond’.⁶³ Een gelukkige greep die in academisch jargon, nogal gewichtig, het voordeel van *serendipiteit* wordt genoemd; het verschijnsel (dus) dat op de tast ‘toevallige’ ontdekkingen worden gedaan (wie daaruit de conclusie trekt dat de omgang met bronnen trekken van een artistieke bezigheid kan vertonen, heeft naar mijn idee niets verkeerd gezegd). Het behoeft geen betoog dat deze werkwijze ook goede diensten kan bewijzen als het erom gaat een geschikt onderwerp te vinden (§ 2) dan wel tot een vraag te komen die de kracht van een probleemstelling heeft (zie daarover § 3⁶⁴).

58 A. Pitlo, *De docent*, H.D. Tjeenk Willink, Groningen 1974, p. 7.

59 Anton Zijderveld, ‘Kunst en wetenschap’, in: Feico Houweling (red.), *Letteren, wetenschap, samenleving. Over de zin van letterenstudies voor wetenschap en maatschappij*, Damon, Budel 2005, p. 131.

60 Zo schrijft Michel Houellebecq in zijn jongste roman dat hij ‘vrij weinig research [doet], heel weinig zelfs in vergelijking met een Amerikaanse schrijver (*De kaart en het gebied*, roman, De Arbeiderspers, Amsterdam 2011, p. 341).

61 Zie: Karel Berkhout, ‘Het digitale drama’, *NRC Handelsblad*, 10 september 2011, p. 8 (‘Wetenschap’).

62 Zie vorige voetnoot.

63 L. Mok, ‘De teloorgang van het burgerlijk recht als wetenschap; oorzaak en gevolg’, *RM Themis* 2004/6, p. 292.

64 L.J.A. Pieterse, ‘Scriptie (2): probleemstelling als recept?’ (Column), *Forfaitair* 2011/217, p. 37.

6.2 ONDERZOEKSSTRATEGIE

Is het onderwerp (eenmaal) afgebakend en staat de vraagstelling en een voorlopige inhoudsopgave in de verf (of zelfs meer dan dat), dan is het zaak om, enigszins zwaar uitgedrukt, een geschikte onderzoeksstrategie te ontwikkelen. Die strategie komt erop neer dat de onderzoeker zich zal moeten afvragen welke bronnen, welke informatiedragers dus, hij in ieder geval moet raadplegen. Daarbij zal de centrale vraagstelling leidend zijn, omdat zij bepaalt op welk materiaal de student de hand zal moeten leggen. Anders gezegd: bronnen zijn alleen van belang voor zover het gebodene over het onderwerp van het werkstuk gaat en meer in het bijzonder daarin aanknopingspunten zijn te vinden die kunnen leiden tot beantwoording van de vraag of vragen die de student zichzelf heeft gesteld. Uiteraard moet een student (de geraadpleegde) bronnen goed gebruiken. Degene die alleen noemt wat hem steunt en de rest onder het tapijt veegt, levert een wanprestatie. Wat het vinden van goede bronnen – het materiaal – betreft, zal het in de klassiek-juridische methode van onderzoek⁶⁵ in het algemeen gaan om (Europese) wetgeving, jurisprudentie en vakliteratuur. Uit deze bijna achteloze opmerking blijkt tevens dat er een nauw verband bestaat tussen de wijze waarop een antwoord wordt gezocht op de centrale vraag, de onderzoeksmethode dus,⁶⁶ en de bronnen die nodig zijn om die exercitie tot een goed einde te brengen (en die de analyse kunnen schragen). Welk al dan niet digitaal beschikbaar materiaal vervolgens wordt geraadpleegd en waarom juist de gekozen informatie, wordt nogal eens in het midden gelaten. Het is betrekkelijk zeldzaam te noemen als een student de lezer laat weten hoe zijn selectie van het gebruikte materiaal tot stand is gekomen. De impliciete boodschap of verdediging van het gebrek aan verantwoording zal veelal zijn: alles wat ook maar enigszins van belang kan zijn is betrokken bij het onderzoek⁶⁷; een uitgangspunt dat mij bevalt. Het zal daarbij gaan om relevante (internationale) regelgeving, rechtspraak die in belastingzaken is geweest en om opvattingen die in de fiscale vakpers zijn geuit, bijvoorbeeld in dissertaties of (andere) monografieën, annotaties of columns. Een enkeling stort zich zo gretig op de fase die documenteren is, dat het werk waar het uiteindelijk om te doen is – het schrijven zelf – er alsmaar niet van komt, ‘want, studeren kan niet mislukken, maar schrijven wel, wat voor de minder zelfverzekerde schrijvers een angstaanjagend besef is’.⁶⁸ Zo bezien kleven er aan het proces dat het verzamelen van het benodigde materiaal is ook wel psychologische aspecten.

6.3 BRONNEN: ENKELE FUNCTIES (VAN VERWIJZINGEN)

Het is goed om te beseffen dat (de gevonden) bronnen en dan met name de verwijzingen ernaar, verschillende functies hebben. De mijns inziens belangrijkste functie is dat bronnen legitimeren: een verwijzing naar de oorspronkelijke tekst van een (oude) wettelijke bepaling of een gerenommeerde auteur die

65 Zie § 4.

66 Zie vorige voetnoot.

67 H.E.B. Tijssen, *De juridische dissertatie onder de loep. De verantwoording van methodologische keuzes in juridische dissertaties*, Boom Juridische uitgevers, Den Haag 2009, p. 147.

68 Thomas Rosenboom, *Aanvallend spel. Vier lezingen over schrijven*, Querido, Amsterdam 2002, p. 17.

deskundig wordt geacht op een bepaald terrein, zorgt ervoor dat de tekst van het werkstuk gezag krijgt (*legitimerende functie*). Wel moet worden gezegd dat het van belang is het juiste evenwicht te bewaren en ook te vertrouwen op eigen inzicht en niet alle 'twistvragen door het aanhalen van autoriteiten te beslissen'⁶⁹ (is het trouwens niet zo dat de gemiddelde student zich tracht af te zetten tegen autoriteit of betreft dit een houding uit vervlogen tijden?). Verder maakt de verwijzing naar relevante bronnen, om een andere functie van het gebruik ervan te noemen, controle door anderen mogelijk (*controlerende functie*): heeft de student alle relevante rechtsoverwegingen van een arrest van de Hoge Raad goed weergegeven of is (onbewust) een selectie gemaakt die de onderzoeker van pas komt met het oog op het toedeneren naar een wenselijk resultaat? (zie ook § 6.2). Maar de(ze) functies van het gebruik van bronnen mogen niet verbloemen waar het werkelijk om gaat, namelijk dat de student het gevonden materiaal inpast in zijn eigen verhaal (en dat zo als het ware het werk laat doen). Als een onderzoeker erin slaagt om 'zijn documentatie op organische wijze, zonder klonteringen of stagnatie, als desem door het deeg van zijn verhaal te kneden, dan zal zijn aldus doordeseemde verhaal (...) eenheid hebben'.⁷⁰ En alleen een betoog dat deze eigenschap heeft, zal in staat zijn de lezer te overtuigen, te overmeesteren en wie weet zelfs tot overgave en 'geloof' te brengen. Want uiteindelijk gaat het om het verhaal, de argumentatie en de bevindingen van het onderzoek, waaraan het verzamelen van materiaal dienstbaar is.

69 Arthur Schopenhauer, *Over lezen en zelf-denken*, Lannoo, Tielt / Den Haag 1955, p. 48.

70 Thomas Rosenboom, *Aanvallend spel. Vier lezingen over schrijven*, Querido, Amsterdam 2002, p. 20.

7 Schrijven: stijl en taalgebruik

7.1 INLEIDING

‘Aan schrijvers zie je niet wat ze doen’, zo is wel gezegd, ‘Het gebeurt in hun brein, en wat dat is, merk je pas als je het, gedrukt en gekaft, openslaat’.⁷¹ Een fraaie observatie die in zekere zin ook geldt voor een student die een opstel aan het papier toevertrouwt. Daarbij is het van belang, om maar meteen ter zake te komen, dat hij voor ogen houdt voor *wie* hij schrijft, wie met andere woorden zijn ‘publiek’ is. In eerste instantie zullen de vruchten van zijn – niet zelden noeste – arbeid worden gelezen door de begeleidende docent, de proeflezer bij uitstek, en later ook door een tweede lezer of, ook dat komt voor, een commissie. Het is hoe dan ook zaak dat het geschrevene goed te volgen is voor degenen die niet gespecialiseerd zijn op het terrein dat de student in kaart heeft gebracht. Het is daarom noodzakelijk dat de begrippen die de student gebruikt worden gedefinieerd, althans naar behoren worden uitgelegd, tenzij zij zo gangbaar zijn dat over de betekenis ervan geen enkele twijfel kan bestaan. Wie bijvoorbeeld over de innovatiebox in de vennootschapsbelasting schrijft, mag er niet van uitgaan dat het vakjargon dat zich in dat deel van het fiscale recht heeft ontwikkeld, zonder meer bij eenieder bekend is. De student is degene die bij uitstek deskundig is (geworden) op het terrein van zijn onderzoek en het ligt (daarom) op zijn weg de lezer bij de hand te nemen.

Naast de vraag voor *wie* een student schrijft, is het belangrijk om stil te staan bij de vraag *hoe* de aanstaande fiscalist schrijft, waarmee het domein van stijl en taalgebruik wordt betreden. Het belang daarvan kan moeilijk worden overschat. Recht bedrijven is immers bij uitstek een talige aangelegenheid en een verkeerd geplaatste komma,⁷² een ongelukkige woordkeuze of een formulering die net even te achteloos op het papier is gezet, kan de betekenis van een zin en daarmee de boodschap drastisch veranderen. Er zijn oneindig veel fouten te maken en het ‘is zo gemakkelijk om slechte zinnen te schrijven dat elke goede zin een wonder is’⁷³, zo kan zonder overdrijving worden gezegd.⁷⁴

71 Joyce Roodnat, ‘Eindelijk iemand zien schrijven’, *NRC Handelsblad*, 22 september 2011, p. 9 van het Cultureel Supplement.

72 Zie over onder meer geruchtmakende ongevallen die er door een al te luchtig kommagebruik zijn geweest: Wim Daniëls, *De geschiedenis van de komma*, Sdu Uitgeverij Koninginnegracht, Den Haag 1994.

73 Tommy Wierenga, *Ga niet naar zee*, De Bezige Bij, Amsterdam 2010, p. 30.

74 ‘Ik zie mijn eigen fouten, als het te laat is, altijd héél goed in en onverbiddelijker dan welke criticus’, aldus Louis Couperus, ‘Hoe een roman geschreven wordt’, *De Haagsche Post*, 21 juli 1920. Een heruitgave van deze tekst verscheen in 1984 bij Birnie en Te Wechel te Deventer.

7.2 STIJL: HET ALTIJD HERKENBARE EN LEVENDE IETS

Bij het schrijven komt het in belangrijke mate aan op ritme, ook wel de adem van de tekst genoemd. En dat heeft voor een niet onbelangrijk deel met stijl te maken. Er zou zelfs gezegd kunnen worden dat ritme en stijl te vereenzelvigen zijn, maar zover zou ik niet willen gaan. Bij stijl wordt nogal eens gedacht aan een gekunstelde vorm van schrijven. Maar met stijl doel ik 'op de stem, dat onherleidbare en altijd herkenbare en levende iets'.⁷⁵ Om die stem te vinden is veel oefening noodzakelijk en dat kost tijd, maar die zal niet zelden schaars zijn. Uiteraard kan een auteur die zijn stijl verder wil ontwikkelen te rade gaan bij bekende schrijvers. Vooral als de stijl van een schrijver goed is, 'herkennen wij hem onmiddellijk als behorende bij die auteur en niet bij iemand anders, en zulks, wonderlijk genoeg, zonder dat wij die stijl ooit volledig kunnen analyseren'.⁷⁶ Daarmee wil gezegd zijn dat stijl deels ongrijpbaar blijft en ook dat eigenlijk geen enkele schrijverseigenschap die in het fiscale domein van pas komt, zoals overtuigingskracht, de gave van het vinden van geschikte vergelijkingen, snedigheid of ironie, kan worden verworven door het bij het lezen van goede voorbeelden te laten. Wel valt er van 'echte' schrijvers het nodige op te steken, al gaat het vaak om aanwijzingen met een enigszins willekeurig karakter, zoals: 'Hoed je voor clichés, schrijf (...) heldere zinnen die volgen op goedlopende andere zinnen. Gebruik geen vage of subjectieve bijvoeglijke naamwoorden'.⁷⁷ Maar een auteur 'word je door te schrijven, geduldig en volhardend, zonder ooit het geloof te verliezen in wat je schrijft'.⁷⁸ Dat 'wat' is belangrijk, want in een werk van wetenschappelijke aard draait het om de inhoud. Om de denkrichtingen die de auteur voor ogen heeft goed over het voetlicht te brengen, is het van belang dat hij weloverwogen gebruikmaakt van taal en woorden en uitdrukkingen zo gebruikt, dat zij het juiste effect sorteren.

Als het om regels over het schrijven en in het bijzonder over stijl gaat, moet niet al te zwaar worden getild aan de voorschriften die door deze en gene in omloop zijn gebracht.⁷⁹ Zo weet 'Broekhuis' op erudiete wijze de vuistregel: 'Op welhaast alle scholen zegt de meester, dat je herhaling van hetzelfde woord moet vermijden', te ondergraven.⁸⁰ Wie het over een bepaald fenomeen heeft, zoals een onzakelijke lening, een fiscale eenheid of een vaste inrichting, om er enkele te noemen, mag de daarvoor gebruikte aanduiding gerust in een volgende zin weer gebruiken, althans daar komt het betoog van Broekhuis op neer. Hij is het die de aandacht heeft gevestigd op het indrukwekkende einde van het achtste boek van de Ilias, waarin een fraaie beschrijving wordt gegeven van de overweldigende aanblik die de vuren van de legers van de Grieken in de vlakte van Troje bieden: 'zoveel sterren aan de hemel, zoveel vuren zag je. Duizend vuren brandden op de

75 Zo vertelde de schrijfster Mary McCarthy in een interview, opgenomen in: *De ontdekking van de literatuur. The Paris Review interviews*, De Bezige Bij, Amsterdam 2007, p. 125.

76 Gerard Reve, *Zelf Schrijver Worden*, vierde druk, De Bezige Bij, Amsterdam 2011, p. 40 ('De goede auteur doet daarbij iets dat wij nooit geheel kunnen voorspellen, maar dat toch op geheimzinnige wijze aan onze verwachtingen beantwoordt').

77 Aldus schrijver Gustaaf Peek in een interview ('Een knagend geweten is de uitzondering'), dat is verschenen in *NRC Handelsblad*, 5 augustus 2011, p. 6-7.

78 Agota Kristof, *De analfabete*, Van Gennep, Amsterdam 2006, p. 66.

79 Schrijfster Nicolien Mizee meent dat er 'verboden woorden' bestaan (*Schrijfles*, Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 2009, p. 65-66).

80 Karel van het Reve, *Uren met Henk Broekhuis*, G.A. van Oorschot, Amsterdam 1999, p. 36-40.

vlakke, en bij elk *vuur* zaten vijftig man'. In de paar regels die de dichter Homerus nodig heeft om dit beeld op te roepen, gebruikt hij tot driemaal toe het woord *vuur* op zodanige wijze dat het is alsof de lezer zelf aanwezig is bij het gebeuren. De regel die luidt dat een woord niet twee keer kort achter elkaar mag worden gebruikt, dient dus in zijn algemeenheid niet te worden nagevolgd. Een tekst kan er soepeler van worden als enige variatie wordt aangebracht, maar dat moet, zoals wel is gezegd, een 'aardigheidje' blijven.

7.3 TAALGEBRUIK: EEN BEWUSTE, OPZETTELIJKE KEUZE

Bij taal- en woordgebruik gaat het om een bewuste, opzettelijke keuze. De woorden kunnen zo zijn geselecteerd dat een ambtelijke of afstandelijke taal ontstaat. Een auteur kan zich ook van ironisch woordgebruik bedienen of beeldend schrijven of – een stap verder – metaforen⁸¹ gebruiken. Bij insinuerend taalgebruik, dat wil zeggen zinspelen op iets zonder het te zeggen, zijn morele vraagtekens te plaatsen, maar daaraan moet meteen worden toegevoegd dat het de gebruiker van deze figuur een flinke dosis voldoening kan schenken. Wie de dingen wel bij de naam wil noemen, zal bemerken dat een woord nogal wat betekenissen kan hebben. Wat bedoelt iemand als hij opmerkt dat een vaststellingsovereenkomst 'ongeldig' is of dat een 'derde te goeder trouw' beschermd wordt? Wat is 'ongeldig', wie is de 'derde' en wanneer is deze 'te goeder trouw'? Daarom is het van groot belang dat een student tracht zich zuiver uit te drukken. Wie, zoals Pitlo betoogt, 'geen zuivere terminologie tot zijn beschikking heeft, kan niet scherp formuleren en kan dus zelfs niet scherp denken. A fortiori doet dit bezwaar zich gevoelen als twee of meer personen uit elkaars termen de daar achter liggende bedoeling moeten trachten op te sporen'.⁸² Het is daarom zaak om bij de woordkeuze rekening te houden met de (mogelijke) interpretaties van de lezer.⁸³ In dat kader is het bijvoorbeeld goed om te weten hoe de lezer de tekst verstaat, althans zou kunnen verstaan, maar daarover is moeilijk iets met stelligheid te zeggen ('Ieder mens is een wereld op zichzelf, hermetisch afgesloten voor ieder ander en van ieder ander. Niemand weet wat een ander ziet, noch welke zijn associaties zijn bij de geur van een roos of bij de inzet van het volkslied. Al wat wij ondergaan en tot uiting brengen is subjectief getint. Zo is het ook met onze waardering van woorden'⁸⁴).⁸⁵

81 Uit psychologisch onderzoek blijkt dat de gebruikte metafoor voor een probleem bepaalt welke oplossingen mensen aandragen: 'Metafoor bepaalt keuze oplossing', *NRC Handelsblad*, 24 februari 2011, p. 13.

82 A. Pitlo, *Het systeem van het Nederlandse privaatrecht*, zesde druk, H.D. Tjeenk Willink, Groningen 1975, p. 454 ('Terminologie'). Deze passage is ook te vinden in de elfde druk, Gouda Quint, Arnhem 1995, p. 13-14.

83 Vgl. Marjolein Februari, 'De macht van taal', *NRC Handelsblad*, 11 juli 2011, p. 16: 'Interpretatie is macht. (...) Of liever gezegd – sta je interpretatieruimte nooit volledig af (...)'.⁸⁴

84 A. Pitlo, *Het systeem van het Nederlandse privaatrecht*, zesde druk, H.D. Tjeenk Willink, Groningen 1975, p. 18.

85 Zie over de wisselwerking tussen schrijver en lezer: L.J.A. Pieterse, 'Lees maar, er staat wat er staat' (Opinie), *NTRF* 2010/769, p. 1-2.

Zo is, om wat meer de diepte in te gaan, een prototype ‘slechts een van de vele soorten referentiepunten die mentale toegang bieden tot de relevante conceptuele specificaties van woorden’.⁸⁶ Deze – minder alledaagse – uitspraak vormt de derde stelling bij een proefschrift dat een taalkundige drie jaar geleden verdedigde. Het door haar betoogde lijkt ingewikkelder dan het is. Of, om concreter te worden, iets hoog is, of heel geel of rood, bepalen mensen niet alleen door een vergelijking met het gemiddelde. Volgens de auteur zijn er zo’n zes à zeven verschillende referentiepunten die ook als ‘maatstaven’ kunnen worden aangeduid. Hoger kan hoger dan gemiddeld betekenen of, een andere mogelijkheid, hoger dan ideaal of hoger in vergelijking met het menselijk lichaam, om enkele voorbeelden uit het onderzoek te noemen. Welke referentiepunten worden gebruikt als het gaat om ‘de mentale toegang’ tot juridische begrippen waar fiscalisten mee te maken hebben, is naar mijn weten niet onderzocht. Bij begrippen als ‘draagkracht’, ‘persoonlijke omstandigheden’, ‘belang’ of – om een voorbeeld van alle tijden te noemen – ‘rechtvaardigheid’ zal eenieder geneigd zijn om zijn of haar eigen maatstaf te hanteren, zeker als het begrip niet is uitgekristalliseerd en de auteur verzuimt om de context van het door hem gebruikte woord duidelijk te maken. Ook zo bezien is taal- en woordgebruik geen vrijblijvende aangelegenheid, en dat is meteen ook de (belangrijkste) boodschap die ik wil meegeven.

86 Elena Tribushinina, *Cognitive Reference Points. Semantics Beyond the Prototypes in Adjectives of Space and Colour*, Utrecht 2008, p. 459 e.v.

Er is wel eens gezegd dat wat voor de brief het adres is, voor een boek de titel behoort te zijn. Dat geldt ook voor werkstukken (papers, scripties, artikelen en zo meer) die op fiscaal terrein worden afgeleverd. Titels dienen een informatieve daad op te leveren en zij moeten – evenals tussenkopjes – erop gericht zijn om het gebodene onder de aandacht te brengen van die lezers voor wie de inhoud interessant kan zijn. Daarom moet de titel ‘kenmerkend, (...) beknopt, bondig, zinrijk en zo mogelijk een monogram van de inhoud zijn’, aldus Schopenhauer.⁸⁷ Het bedenken van een geschikte titel is niet altijd eenvoudig en wordt wel een project op zich genoemd.⁸⁸ De romancier Louis Couperus had de titel altijd in zijn hoofd zitten (en ‘schreef die ontroerd boven op de eerste blanke pagina’) als hij met een nieuwe roman begon.⁸⁹ Sommigen dragen een – meestal – wat langere ‘geheime’ titel maanden met zich mee, die later goed als ondertitel blijkt te kunnen fungeren. Maar niet iedereen verstaat de kunst om een passend opschrift te verzinnen dat (een deel van) een opstel daadwerkelijk siert. Zo bevat de titel ‘Terugkeer naar Ithaka? Het kapitaalbegrip in de vennootschapsbelasting’⁹⁰ een cryptische component die de potentiële lezer zou kunnen prikkelen, maar zonder uitleg blijft het gissen wat (de) ‘Terugkeer naar Ithaka’ (van wie?) met het bedoelde kapitaalbegrip te maken heeft. Of wat te denken van de – uit het leven gegrepen – titels: ‘Een stap in de goede richting’ en ‘Herkansingen voor de wetgever’? Ook een titel als ‘Enkele opmerkingen over opzet in het fiscaal strafrecht’ informeert degene die het stuk ter hand neemt niet optimaal. Zo blijft hij zitten met de vraag waarover die opmerkingen dan gaan. Maar het kan altijd erger; een enkeling verwacht een titel met een rebus of meent een zodanig gezochte – liefst vreemd talige – titel te moeten bedenken dat eigenlijk niemand hem meer kan plaatsen (‘May I borrow your brains, please?’⁹¹). Maar ook een titel als ‘Zwart geld stinkt (niet)’ laat nogal wat interpretatiemogelijkheden open en ‘Het zwarte gat van het buitenland’ is zelfs behoorlijk nietszeggend te noemen. Deze (laatste) titels hebben gemeen dat zij de lezer onvoldoende concrete informatie bieden over wat hij kan verwachten, al is dat euvel te ondervangen door met een verklarende ondertitel te werken.

87 Arthur Schopenhauer, *Over lezen en zelf-denken*, Lannoo, Tielt / Den Haag 1955, p. 55.

88 Umberto Eco, *Hoe schrijf ik een scriptie?*, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2010, p. 135 (*Come si fa una tesi di laurea* 1977, vertaald en bewerkt door Yond Boeke en Patty Krone).

89 Louis Couperus, ‘Hoe een roman geschreven wordt’, *De Haagsche Post*, 21 juli 1920. Een heruitgave van deze tekst verscheen in 1984 bij Birnie en Te Wechel te Deventer (zie p. 4).

90 Vgl. *WFR* 2011/6902, p. 490.

91 Deze titel is te vinden in: *Van Brunschot-bundel: De grote lijn*, Kluwer, Deventer 2006, p. 63.

De titel 'De lagere rechter hoort te wachten op de Hoge Raad', die een column tooit,⁹² blinkt eveneens niet uit in helderheid, al wekt hij wel de belangstelling van de lezer. Dat het hier een column betreft, legt gewicht in de schaal, want dat is een genre waar andere wetten gelden. Ook bij een feest- of vriendenbundel kunnen de teugels worden gevierd als het om de titel gaat. Zo'n boek wordt doorgaans aangeboden aan een hoogleraar die afscheid neemt.⁹³ Een titel die zo'n bijzonder boek draagt 'dient kort en *to the point* te zijn en met een knipoog naar het verleden'.⁹⁴ 'Het verloren paradijs van de eenvoud' is zo'n titel.⁹⁵ Maar om niet (verder) af te dwalen: in zijn algemeenheid zijn wijdloperige, twijfelachtige of zelfs onjuiste en misleidende titels slecht (de slechtste zijn de gesloten titels). De scriptiebegeleider kan de student wijzen op het gebrek (aan slagkracht) dat aan de titel kleeft, maar het is uiteraard niet geoorloofd om op eigen gezag de titel aan te passen (een redacteur van een bekend tijdschrift wil nog wel eens de titel van een bijdrage wijzigen zonder de moeite te nemen ruggespraak met de auteur te plegen; een grotere zonde is bijna niet denkbaar).

92 Zie *WFR* 2011/6893, p. 152.

93 Zie daarover nader: R.E.C.M. Niessen en L.J.A. Pieterse, 'Enkele aantekeningen over het fenomeen feestbundel', *WFR* 2007/6733, p. 965 e.v.

94 Ewoud Hondius, 'De vrouwen van Radboud' (Column), *AA* 2007/6, p. 495.

95 H.A. Kogels en P.J.C. Oerlemans (red.), *Het verloren paradijs van de eenvoud. De Moor-bundel*, Kluwer, Deventer 1996.

9 *Capita selecta*

9.1 SCRIPTIENEUROSE

Een fatsoenlijk stuk op papier zetten kost nogal wat tijd. Het schrijven van een scriptie zal een groter beslag op iemands agenda leggen dan een paper die doorgaans – tussen de colleges door – in een week of twee vorm moet kunnen krijgen. Een scriptie van enige omvang kost minstens twee maanden, maar vaak meer. Een enkeling maakt er een levenswerk van of raakt bevangen door, wat in de literatuur wel wordt genoemd, ‘scriptieneurose’.⁹⁶ Het werk hapert of komt zelfs stil te liggen, maar de scriptie blijft de student op hinderlijke wijze achtervolgen (‘je raakt in een toestand van versnippering, je gebruikt je scriptie als laffe smoes om andere dingen niet te hoeven doen’⁹⁷). Dat zoiets kan voorkomen en te verklaren is, blijkt uit onderzoek dat door Amerikaanse psychologen is verricht. Daaruit volgt dat een project dat nog niet is afgerond beter wordt onthouden dan iets wat al wel is voltooid.⁹⁸ Het werk dat moet worden gedaan wordt – soms angstvallig – vermeden, maar blijft door het hoofd spoken. Het komt er, zogenaamd wegens gebrek aan tijd, maar vooral wegens gebrek aan motivatie, niet van om de draad (van het onderzoek) op te pakken en de taak te volbrengen. Uit experimenten die door (andere) psychologen zijn uitgevoerd volgt dat een ‘motivatie-dip’, want daarvan kan gerust worden gesproken, te verklaren is.⁹⁹ In het begin van de uitvoering van de opdracht meten (ook) studenten hun voortgang af aan wat zij al hebben gedaan, dat wil zeggen hoe ver zij al zijn gevorderd. Die benadering resulteert erin dat de motivatie geleidelijk afneemt. Wie twintig bladzijden heeft geschreven ervaart namelijk minder progressie als daar één nieuwe alinea aan wordt toegevoegd, dan wanneer een passage van gelijke omvang wordt geschreven als er pas een bladzijde of vier op papier staan. Maar het onderzoek leert dat er op enig moment een omslag in het denken, althans in de psyche, optreedt. Dat is de fase dat studenten hun voortgang niet meer afmeten aan wat zij achter de rug hebben, maar aan wat zij nog moeten doen om het werk gedaan te krijgen. Deze omslag, die een paradigmawisseling zou kunnen worden genoemd, zorgt ervoor dat de motivatie weer toeneemt: de eindstreep is (immers) in zicht.

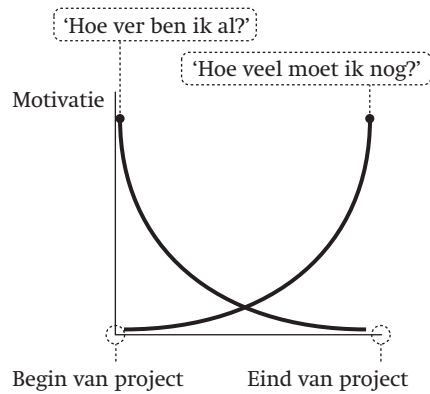
96 Umberto Eco, *Hoe schrijf ik een scriptie?*, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2010, p. 35 (*Come si fa una tesi di laurea* 1977, vertaald en bewerkt door Yond Boeke en Patty Krone).

97 Zie vorige voetnoot, p. 35.

98 Ellen de Bruin, ‘Plannen geeft rust, maar leidt tot afstel’, *NRC Handelsblad*, 8 juli 2011, p. 16 van de sectie ‘Wetenschap’.

99 Zie daarover: Ellen de Bruin, ‘Waarom we vaak middenin een project opgeven. Psychologen verklaren motivatie-dip’, *NRC Handelsblad*, 15 april 2011, p. 23. Zij verwijst naar de resultaten van een onderzoek dat op 7 april 2011 is ‘gepresenteerd’ in het bekende wetenschappelijke tijdschrift *Psychological Science*.

Figuur: 'Motivatie tijdens een project'¹⁰⁰

De onderzoekers vertellen helaas niet wat een student zou kunnen doen om over het dode punt heen te komen. Zou een (gedetailleerde) planning bijvoorbeeld goede diensten kunnen bewijzen? Dat moet niet worden uitgesloten, maar in een (stappen)plan schuilt ook een gevaar. Wie eenmaal een plan heeft gemaakt, loopt het risico dat het uiteindelijke doel wordt vergeten, zo leert (ander) onderzoek. Die tamelijk vervelende, hiervoor genoemde, opdringerige gedachten aan iets onafgemaakt dienen volgens de onderzoekers juist om mensen aan hun plan te herinneren.¹⁰¹ Als dat niet gebeurt, wordt het onderzoeksverslag misschien nooit voltooid. De les die hieruit kan worden getrokken is misschien wel dat een student zich het beste kan richten op een overzichtelijke taak, bijvoorbeeld een (deel van een) hoofdstuk, en niet op het uiteindelijke doel: dan weet ons onbewuste tenminste hoe het verder moet gaan en valt het ons niet meer lastig.

9.2 MANUSCRIPT 'AFHECHTEN'

Als het einde in zicht is, rijst de vraag wanneer het geschrevene als voltooid kan worden beschouwd. Deze vraag laat zich niet altijd even gemakkelijk beantwoorden, maar de 'maker' weet over het algemeen zelf het beste of dat het geval is.¹⁰² Er zijn momenten waarop producten van geestelijke aard af zijn en zichzelf autoriseren, doordat het bepaald en gedefinieerd is en daardoor géén probleem meer is, zo beweerde een kunstenaar jaren geleden in een interview.¹⁰³ Als dat het geval is, breekt het moment aan om de tekst af te hechten, zoals dat wel wordt genoemd. De plooiën die de tekst ontsieren, dienen gladgestreken te worden. Degene die een door hem zelf vervaardigde tekst kritisch zal door nemen, zal dat lang niet altijd als een opwekkende gebeurtenis ervaren, zo

¹⁰⁰ Bron: *NRC Handelsblad*, 15 april 2011, p. 23.

¹⁰¹ Zie Ellen de Bruin, 'Plannen geeft rust, maar leidt tot afstel', *NRC Handelsblad*, 8 juli 2011, p. 16 van de sectie 'Wetenschap'.

¹⁰² Vgl. Henry Bauchau, *Het blauwe kind*, roman, Uitgeverij De Bezige Bij, Antwerpen 2011, p. 301.

¹⁰³ De kunstenaar is Gerrit van Bakel (1943-1984) en het interview, dat in 1983 werd afgenomen, is te vinden op zijn website (www.gerritvanbakel.nl).

illustreert ook advocaat en romanschrijver Bordewijk in een van zijn romans, namelijk *Bint*.¹⁰⁴ De ‘Haagse’ romancier dwingt zijn hoofdpersoon (die ‘leefde van wat lessen’) tot herlezing van het door hem geschreven manuscript. Dat blijkt een bevreedende en zelfs pijnlijke aangelegenheid te zijn. ‘Het was heel vreemd’, zo denkt De Bree.¹⁰⁵ ‘Het was vreemd omdat het zo onbenullig was. Of het was niet eigenlijk onbenullig, want er waren zo hier en daar wel goede gedachten, maar het was gebrekkig gezegd. (...) Het moest (...) heel anders worden.’¹⁰⁶ Dat een student tot dezelfde bevinding komt als hij zijn bijna voltooide werk met een frisse blik heeft gelezen, valt niet uit te sluiten, maar dat zou eigenlijk niet mogen voorkomen, hoe ‘onmogelijk moeilijk’¹⁰⁷ schrijven (soms) dan ook is.

9.3 VOORWOORD (ALS SLOTAKKOORD): RUIMTE VOOR HET ‘PERSOONLIJKE’

Het schrijven van een voorwoord is iets wat het beste als laatste kan worden gedaan, tenminste: als het om een scriptie gaat, want bij een paper of andere verhandeling is het niet opportuun om zo’n ‘ten geleide’ op te nemen. Het voorwoord, dat heel wat scripties siert, is de plaats voor het ‘persoonlijke’ en wordt nogal eens aangegrepen om iemand die de onderzoeker met raad en daad terzijde heeft gestaan, te bedanken. Dat is een goed gebruik. Daarmee laat de student (ook) zien de moeite te hebben genomen om anderen bij zijn ‘project’ te betrekken. Een andere kwestie is of het van slechte smaak getuigt om de scriptiebegeleider te bedanken, zoals wel is betoogd.¹⁰⁸ Daarover wordt verschillend gedacht, maar doorgaans is het niet nodig de begeleider in de dankbetuigingen te betrekken; hij doet immers, wat gemakkelijk gezegd, zijn plicht. Als hij die verzaakt, en dat komt wel eens voor, biedt het voorwoord de student een aardige gelegenheid om daarover wat ironische – of zelfs verderstreckende – opmerkingen te maken (‘Verder gaat mijn dank uit naar mijn scriptiebegeleider, die meestal in staat was om binnen een week of vijf een eerste, zij het oppervlakkige, reactie op het door mij geschrevene te geven’). Wie voor deze eigenzinnige benadering kiest, verdient respect, maar moet ook beseffen dat hij zijn docent een bijna bovenmenselijke natuur toedicht, want: is hij na het lezen van zo’n stekelige opmerking bereid om daar ‘overheen te stappen’ en in alle objectiviteit het werk van een cijfer te voorzien? De student die zich op dit gladde ijs waagt, doet er goed aan te bedenken dat (ook) in de fiscale wereld de tenen lang zijn en er een vorm van denken bestaat die gerust provinciaals kan worden genoemd.

104 F. Bordewijk, *Bint. Roman van een zender*, Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 2009. De eerste druk van deze roman verscheen in november 1934 bij uitgeverij De Gemeenschap te Utrecht.

105 ‘De Bree zijn denken was hoekig en nors’ (F. Bordewijk, *Bint. Roman van een zender*, Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 2009, p. 7).

106 F. Bordewijk, *Bint. Roman van een zender*, Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 2009, p. 93-94.

107 Aldus Ernest Hemingway in een interview, opgenomen in: *De ontdekking van de literatuur. The Paris Review interviews*, De Bezige Bij, Amsterdam 2007, p. 91.

108 Umberto Eco, *Hoe schrijf ik een scriptie?*, dertiende druk, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2010, p. 217 (*Come si fa una tesi di laurea 1977*, vertaald en bewerkt door Yond Boeke en Patty Krone).

Een aspect dat in voorgaande 'notities' (bewust) onderbelicht is gebleven is dat van de begeleiding van studenten bij het schrijven van scripties en andere 'verhalen'. Die begeleiding is belangrijk, zo vindt ook voormalig advocaat-generaal bij de Hoge Raad en hoogleraar aan verschillende juridische faculteiten M.R. Mok.¹⁰⁹ Binnen de visitatiecommissie die de rechtenfaculteiten beoordeelde had de hoeveelheid tijd die faculteiten in de begeleiding stopten zijn bijzondere aandacht.¹¹⁰ Zowel het zelf onderzoek doen als een helder betoog opbouwen is een zeer belangrijk leerproces voor studenten. De begeleiding van die, soms enerverende, activiteit vergt inspanning en tijd. De hoeveelheid tijd die in een 'project' gaat zitten, verschilt nogal per student. Dat de een zijn gedachten beter weet te ordenen dan de ander, mag gerust een *understatement* worden genoemd. Zo schrijft de een strak en helder, de ander los – soms wat al te los – en weer anderen formuleren onnauwkeurig of – en dat komt niet zelden voor – ronduit belabberd.¹¹¹ De vermaarde rechtsgeleerde W.C.L. van der Grinten, die veel jonge juristen heeft geïnspireerd, zei nog wel eens: 'laat het stuk eens lezen aan je echtgenote, een vriend of vriendin',¹¹² al heeft hij moeten toegeven dat hij bij deze suggestie niet steeds succes heeft gehad. Soms worden stukken op zodanige wijze aangeleverd, dat de begeleider niet kan volstaan met enkele aanwijzingen, en zal hij er – meestal na een goed gesprek – op aandringen dat de tekst wordt herschreven. De voorgestelde aanpassingen, die soms enigszins eufemistisch 'suggesties' worden genoemd, kunnen confronterend zijn, zeker als de student heeft zitten zwoegen op een tekst en dacht rake observaties op schrift te hebben gesteld.

Het komt overigens wel eens voor dat het geschrevene van dien aard is, dat de begeleider er geen vat op krijgt. In dat geval doet hij er goed aan er rekening mee te houden dat hij met iemand te maken heeft die zijn tijd ver vooruit is en dat het aan hem – en niet aan de kandidaat – ligt dat de *pointe* hem ontgaat. Zo'n 'bijzonder' talent wordt niet altijd onmiddellijk onderkend, want het is 'een feit dat de mensheid, wanneer een dergelijk genie op de aardkorst zijn opwachting maakt, er altijd lang over doet dat op te merken, en dat zijn werk eerst een aantal jaren gelezen en herkauwd moet worden voordat de grootsheid ervan wordt

109 Zie 'Prof. mr. M.R. Mok – variaties in allegro', *RM Themis* 2008/6, p. 263.

110 Zie over het belang van 'streng (...) begeleiden' het interview met Gustaaf Peek dat is gepubliceerd in *NRC Handelsblad*, 5 augustus 2011, p. 7 ('Boeken').

111 Zie daarover § 7 ('Schrijven: stijl en taalgebruik'). 'Het niveau van scripties loopt erg uiteen. Je hebt echt heel goede studenten en goede scripties. Maar je hebt ook soms bagger ertussen zitten. Maar dat is van alle tijden', aldus J.A. Peters in een interview ("De enige rem is kritiek". Interview met prof. mr. J.A. Peters', *AA* 2011/11, p. 804).

112 W.C.L. van der Grinten, 'De promotor', *AA* 1985/12, p. XVII.

ingezien'.¹¹³ Maar dergelijke 'koplopers' zijn zeldzaam en er zullen overigens ook, om wat serieuzer te vervolgen, betrekkelijk weinig studenten zijn die bij hun begeleider een manuscript inleveren waarin niets meer veranderd of geschrapt hoeft te worden, dat wil zeggen: iets weten voort te brengen wat het etiket 'autonome perfectie'¹¹⁴ verdient.

De ervaring leert dat een goede scriptie normaal gesproken het beste tot stand kan worden gebracht als zij stap voor stap met de begeleider wordt besproken. 'En dat niet zozeer omdat de docent mystieke krachten zou bezitten, maar omdat het met het schrijven van een scriptie net zo is als met het schrijven van een boek: het is een oefening in communiceren die het bestaan van een publiek veronderstelt'.¹¹⁵ Niet voor niets wordt de scriptiebegeleider – enigszins overdreven – 'de enige competente proeflezer' genoemd waarover de student tijdens het werk kan beschikken (uit het bescheiden empirische materiaal dat ik verzamelde, volgt dat er nogal wat moeders zijn die meelesen, en deze 'heiligen' zullen doorgaans opmerkingen maken die, als zij worden opgevolgd, de tekst een beter aanzien kunnen verschaffen). Het zal soms even slikken zijn voor een student als een begeleider een hoofdstuk onder handen heeft genomen, zoals ik hiervoor al opmerkte, maar de kanttekeningen die de begeleider maakt zullen veelal heilzaam en soms zelfs cruciaal zijn. Dat er bij deze interactie van alles mis kan gaan, behoeft geen betoog. Het is (daarom) zaak dat student en begeleider het enigszins met elkaar kunnen vinden. 'Een goede band is belangrijker dan vakinhoudelijke kennis',¹¹⁶ zo is met recht betoogd.

113 Umberto Eco, *Hoe schrijf ik een scriptie?*, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2010, p. 31 (*Come si fa una tesi di laurea* 1977, vertaald en bewerkt door Yond Boeke en Patty Krone).

114 Rascha Peper, 'Ben je mall', *NRC Handelsblad*, 25 augustus 2009, p. 16.

115 Zie Umberto Eco, *Hoe schrijf ik een scriptie?*, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2010, p. 37 (*Come si fa una tesi di laurea* 1977, vertaald en bewerkt door Yond Boeke en Patty Krone).

116 Ewoud Hondius, 'De scriptie' (Column), *AA* 2007/10, p. 739.

11 Literatuur

- Bauchau, Henry, *Het blauwe kind*, roman, Uitgeverij De Bezige Bij, Antwerpen 2011
- Bergh, G.C.J.J., *Geleerd recht. Een geschiedenis van de Europese rechtswetenschap in vogelvlucht*, vijfde druk bewerkt door C.J.H. Jansen, Kluwer, Deventer 2007
- Bordewijk, F., *Bint. Roman van een zender*, Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 2009
- Bruin, Ellen de, 'Waarom we vaak middenin een project opgeven. Psychologen verklaren motivatiedip', *NRC Handelsblad*, 15 april 2011, p. 23
- Bruin, Ellen de, 'Plannen geeft rust, maar leidt tot afstel', *NRC Handelsblad*, 8 juli 2011, p. 16
- Bruin, Ellen de, 'Clou verklappen vergoot leesplezier', *NRC Handelsblad*, 16 augustus 2011, p. 16
- Couperus, Louis, 'Hoe een roman geschreven wordt', *De Haagsche Post*, 21 juli 1920
- Daniëls, Wim, *De geschiedenis van de komma*, Sdu Uitgeverij Koninginnegracht, Den Haag 1994
- Eco, Umberto, *Hoe schrijf ik een scriptie?*, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2010 (*Come si fa una tesi di laurea* 1977, vertaald en bewerkt door Yond Boeke en Patty Krone)
- Eijsbouts, W.T., *Recht en Toeval* (diss. Leiden), Amsterdam 1989
- Februari, Marjolein, 'De macht van taal', *NRC Handelsblad*, 11 juli 2011, p. 16
- Geertjes, Gert Jan en Wouter den Hollander, 'De enige rem is kritiek'. Interview met prof.mr. J.A. Peters', *AA* 2011/11, p. 802 e.v.
- Geppaart, Ch.P.A., *Op zoek naar belastingrecht. Een bundel artikelen over fiscale methodologie*, Boekhandel Gianotten, Tilburg 1989

- Gestel, R.A.J. van en J.B.M. Vranken, 'Rechtswetenschappelijke artikelen; Naar criteria voor methodologische verantwoording', *NJB* 2007, 1243, afl. 24, p. 1448-1461
- Grinten, W.C.L. van der, 'De promotor', *AA* december 1985, p. XV e.v.
- Gruyter, Caroline de, 'Commissie wil nu toch Tobin-tax. Brussel vindt belasting op transacties gerechtvaardigd na steun aan banken', *NRC Handelsblad*, 29 september 2011, p. 33
- Hesselink, M.W., 'De Tilburgse inquisitie', *NJB* 2007, 1729, afl. 33, p. 2086-2087
- Hoekstra, Tj., 'De rol van de Raad van State bij fiscale wetgeving', *WFR* 2006/6668, p. 462-474
- Hondius, Ewoud, 'De vrouwen van Radboud' (Column), *AA* 2007/6, p. 495
- Hondius, Ewoud, 'De scriptie' (Column), *AA* 2007/10, p. 739
- Houellebecq, Michel, *De kaart en het gebied*, roman, De Arbeiderspers, Amsterdam 2011
- Kortmann, Tijn, 'Schrijfs(p)el', *NJB* 2010, 716, afl. 14, p. 866-867
- Kristof, Agota, *De analfabete*, Van Gennep, Amsterdam 2006
- Leezenberg, Michiel en Gerard de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*, vierde druk, Amsterdam University Press, Amsterdam 2005
- Lubbers, A.O., 'Fiscaal-juridisch onderzoek: time to change!' (Opinie), *NTFR* 2010/1, p. 1-2
- Mackor, A.R., 'Tegen de methode', *NJB* 2007, 1244, afl. 24, p. 1462 e.v.
- Mizee, Nicolien, *Schrijfles*, Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 2009
- Mok, L., 'De teloorgang van het burgerlijk recht als wetenschap; oorzaak en gevolg', *RM Themis* 2004/6, p. 291 e.v.
- Niessen, R.E.C.M. en L.J.A. Pieterse, 'Enkele aantekeningen over het fenomeen feestbundel', *WFR* 2007/6733, p. 965 e.v.
- Nieuwenhuis, J.H., 'Berichten uit de dissertatiefabriek', *NTBR* 2002/8, p. 355
- Ouden, Willemien den, 'U begrijpt toch wel wat ik bedoel? De taaltoets voor rechtenstudenten', *NJB* 2011, 1590, afl. 30, p. 2031 e.v.
- Peper, Rascha, 'Ben je mall', *NRC Handelsblad*, 25 augustus 2009, p. 16

- Pieterse, L.J.A., 'Lees maar, er staat wat er staat' (Opinie), *NTFR* 2010/769, p. 1-2
- Pieterse, L.J.A., 'Probleemstelling als recept' (Column), *Forfaitair* 2011/217, p. 37
- Pitlo, A., *De docent*, H.D. Tjeenk Willink, Groningen 1974
- Pitlo, A., *Het systeem van het Nederlandse privaatrecht*, zesde druk, H.D. Tjeenk Willink, Groningen 1975
- Reuvers, M.R., *Methodologie in het fiscale werkveld*, Belastingdienst Opleidingen, z.p. ca. 1990
- Reve, Gerard, *Brieven aan Josine M.*, G.A. van Oorschot, Amsterdam 1981
- Reve, Gerard, *Zelf Schrijver Worden*, vierde druk, De Bezige Bij, Amsterdam 2011
- Reve, Karel van het, *Uren met Henk Broekhuis*, G.A. van Oorschot, Amsterdam 1999
- Roodnat, Joyce, 'Eindelijk iemand zien schrijven', *NRC Handelsblad*, 22 september 2011, p. 9
- Rosenboom, Thomas, *Aanvallend spel. Vier lezingen over schrijven*, Querido, Amsterdam 2002
- Schoordijk, H.C.F., 'Het recht moeten wij niet denken als een systeem vooraleer wij er systeem in hebben gebracht', *NJB* 2008, 1387, afl. 28, p. 1720-1723
- Schopenhauer, Arthur, *Over lezen en zelf-denken*, Lannoo, Tiel / Den Haag 1955
- Smith e.a., C.E., 'Criteria voor goed rechtswetenschappelijk onderzoek. De omgekeerde route', *NJB* 2008, 604, afl. 12, p. 685 e.v.
- Smits, J.M., *Omstreden rechtswetenschap. Over aard, methode en organisatie van de juridische discipline*, Boom Juridische uitgevers, Den Haag 2009
- Soeteman, A., 'Boekbeshouwingen', *RM Themis* 2010/3, p. 135 e.v.
- Stolker, Carel, 'Een discipline in transitie. Rechtswetenschappelijk onderzoek na de Commissie Koers', *Recht en Methode in onderzoek en onderwijs* 2011/1, p. 13 e.v.
- Tijssen, H.E.B., *De juridische dissertatie onder de loep. De verantwoording van methodologische keuzes in juridische dissertaties*, Boom Juridische uitgevers, Den Haag 2009
- Tjittes, R.P.J.L., 'Prof. mr. M.R. Mok – variaties in allegro', *RM Themis* 2008/6, p. 257 e.v.
- Tribushinina, Elena, *Cognitive Reference Points. Semantics Beyond the Prototypes in Adjectives of Space and Colour*, Utrecht 2008

Verburg, J., 'Uw scriptie', *Fiscaal* 1978/1, p. 3 e.v.

Visser 't Hooft, H.Ph., *Filosofie van de rechtswetenschap*, Martinus Nijhoff, Leiden 1988

Vranken, J.B.M., *Algemeen deel***. Een vervolg*, Kluwer, Deventer 2005

Westerman, Pauline, 'Doelredenering in de rechtswetenschap', *NJB* 2007, 1243, afl. 24, p. 1448 e.v.

Westerman, Pauline en Mark Wissink, 'Rechtsgeleerdheid als rechtswetenschap', *NJB* 2008, 440, afl. 9, p. 503 e.v.

Wierenga, Tommy, *Ga niet naar zee*, De Bezige Bij, Amsterdam 2010

Zeh, Juli, *Corpus delicti. Een proces*, roman, Anthos, Amsterdam 2009

Zijderveld, Anton, 'Kunst en wetenschap', in: Feico Houweling (red.), *Letteren, wetenschap, samenleving. Over de zin van letterenstudies voor wetenschap en maatschappij*, Damon, Budel 2005

Over de auteur

L.J.A. (Rens) Pieterse studeerde, in de jaren negentig van de vorige eeuw, onder meer Nederlands recht en fiscaal recht (beide *cum laude*) aan de Universiteit van Amsterdam. Hij werkte jarenlang in de fiscale praktijk van Deloitte en is thans, na zijn Haagse jaren bij het Wetenschappelijk Bureau van de Hoge Raad der Nederlanden (2003-2010), verbonden aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Daarnaast is hij onder meer actief als redacteur van een fiscale encyclopedie en als vaste medewerker van verschillende fiscale vakbladen. Hij doet onderzoek naar diverse fiscale verschijnselen, waaronder die op het terrein van het belastingprocesrecht. Verder werkt hij aan een sleutelroman over zijn laatste jaar op het 'Bureau'. Hij publiceert over tal van onderwerpen, doet verslag van academische plechtigheden en bespreekt geregeld proefschriften en andere boeken die in het fiscale domein verschijnen.¹¹⁷ Ook was de auteur betrokken bij verschillende uitgaven van een fiscaal geschrift over de heffing van inkomstenbelasting. Tevens ontplooidde hij initiatieven die hebben geleid tot de verschijning van enkele (vrienden)bundels. Zijn jongste boek is de bibliografie 'Fiscale oraties en afscheidsredes', een uitgave die in de zomer van 2011 op de markt is gekomen.

117 Zie voor een overzicht: www.belastingrechtenaandevu.nl.

